

УДК 159.9

Асоцький В.В., к. психол. н., начальник відділу організації та координації науково-дослідної діяльності навчальних закладів Науково-методичного центру навчальних закладів ДСНС України

ПРОГНОСТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ НАЧАЛЬНИКА КАРАУЛУ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

У статті наведена прогностична модель професійної успішності начальника караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, яка була розроблена на основі діагностики основних (базових) професійно-важливих якостей. В результаті аналізу було з'ясовано, що найбільш значущими при складанні прогнозу професійної успішності є такі показники як особистісна тривожність, нервово-психічна стійкість, інтегральний показник інтелектуальних здібностей, загальний рівень інтернальності.

Ключові слова: начальник караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, професійно-важливі якості, професійна успішність.

В статье представлена прогностическая модель профессиональной успешности начальника караула оперативно-спасательной службы гражданской защиты, которая была разработана на основе диагностики основных (базовых) профессионально-важных качеств. В результате анализа было установлено, что наиболее значимыми при составлении прогноза профессиональной успешности являются такие показатели как личностная тревожность, нервно-психическая устойчивость, интегральный показатель интеллектуальных способностей, общий уровень интернальности.

Ключевые слова: начальник караула оперативно-спасательной службы гражданской защиты, профессионально-важные качества, профессиональная успешность.

Постановка проблеми. Можна скільки завгодно удосконалювати структуру Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРС ЦЗ), оснащувати технікою, модернізувати прийоми професійної діяльності тощо, однак якщо в нових структурах, за наявності більш досконалої і різноманітної техніки, буде працювати рятувальник у його старій якості, то очікувати кардинальних змін у напрямі підвищення ефективності і професіоналізму діяльності ОРС ЦЗ України не доводиться.

На наш погляд, сучасна стратегія розвитку системи роботи з персоналом ОРС ЦЗ України повинна бути в обов'язковому порядку доповнена проблемами тактичного характеру, без вирішення яких стратегічна лінія, якою би привабливою вона не була, буде позбавлена конкретного змісту, не зможе реалізуватися і, таким чином, виявиться цілком скомпрометованою, незважаючи на те, що вона адекватно відбиває відповідні об'єктивні потреби. Ми вважаємо, що дуже ґрунтовною підставою для постановки і подальшого вирішення проблем тактичного характеру роз-

витку новітньої системи роботи з персоналом ДСНС України є дослідження відповідальності вимог професії до фахівця та вимог самого фахівця до професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відмітимо, що в сучасній вітчизняній психологічній науці в останні роки стала активно вивчатися проблематика діяльності працівників ОРС ЦЗ (М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, С.М. Миронець, О.М. Собченко, та ін.).

На сьогодні фактично відсутні розробки з цілеспрямованого вивчення професійно-важливих якостей начальника караулу ОРС ЦЗ України. Ці якості розглядаються лише як одна зі складових інших дослідницьких завдань.

Наслідком такої ситуації є неадекватність нормативного набору і недостатня розвиненість професійно-важливих якостей фахівців зазначеного складу відповідно до вимог професійної діяльності, що знаходить своє безпосереднє відображення у значній кількості помилок в оперативній діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ, особливо молодих, у яких відсутній значний професійний досвід.

Мета: розробити прогностичну модель професійної успішності начальника караулу ОРС ЦЗ України.

Виклад основного матеріалу. Хотілося б зазначити, що професійна діяльність начальника караулу ОРС ЦЗ є найбільш небезпечною та працевитратною: саме він несе відповідальність за організацію аварійно-рятувальних робіт і дій з гасіння пожеж та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, за безпеку персоналу, збереження технічних засобів; саме він приймає управлінські рішення щодо ефективності роботи підлеглих, ставить завдання, згуртовує колектив, підтримує його психологічну готовність [1]. Тому професійна діяльність висуває високі вимоги до особистості фахівця ОРС ЦЗ.

Для виявлення професійно-важливих якостей фахівців необхідних для успішної реалізації професійних завдань та складання прогнозу успішності їх професійної діяльності було проведено дослідження.

В нашому дослідженні взяли участь 162 начальника караулів ОРС ЦЗ з різним стажем діяльності. Таку градацію було нами обрано через припущення про можливість розвитку або тренування певних якостей, які є професійно-важливими в даному виді діяльності.

Емпіричне дослідження було здійснено на вибірці, що складається віком від 21 до 34 років, зі стажем служби в ОРС ЦЗ України – від 4 до 15 років, на займаній посаді – від 1 до 11 років, освіта неповна вища та повна вища.

До групи експертів увійшли 25 начальників та заступників начальників пожежно-рятувальних частин, які мають стаж служби більше 15 років та є загально визнаними професіоналами.

Для більш ефективного прогнозування основних професійно-важливих якостей начальника караулу, нами було розподілено усіх досліджуваних на три групи, які розрізнялися за рівнем професійної успішності.

У ході дослідження нами був проведений психологічний аналіз професійних завдань начальника караулу ОРС ЦЗ України. В результаті проведеного аналізу було розподілено професійні завдання начальника караулу ОРС ЦЗ України на загальні блоки та виділено в межах кожного з цих блоків певні професійно-важливі якості, необхідні для вирішення даного завдання.

Базову основу успішності виконання конкретного професійного завдання складають 10 якостей, які можна згрупувати в загальні групи: емоційно-вольові (готовність до ризику; нервово-психічна стійкість; стресостійкість; тривожність; самовладання; наполегливість); інтелектуальні (загальний рівень інтелектуальних здібностей; інтелектуальна лабільність) та управлінські якості (відповідальність; організаторські якості та лідерські якості).

Проведена діагностика сформованості основних груп професійно-важливих якостей начальника караулу ОРС ЦЗ України дозволила нам не тільки розмежувати фахівців за рівнем успішності професійної діяльності, але й розробити узагальнену характеристику успішних, середньоуспішних та не успішних офіцерів-рятувальників.

Так, успішні начальники караулів ОРС ЦЗ України характеризуються високою готовністю до ризику, але при цьому мають середній рівень схильності ризикувати. Це свідчить про те, що вони психологічно налаштовані на виконання необхідних професійних завдань, готові до можливих несподіванок та нестандартних ситуацій під час виконання обов'язків у небезпечному або загрозовому середовищі. Але їх готовність супроводжується усвідомленим сприйняттям необхідності ризикувати, тобто вони ризикують лише через необхідність.

Вони мають високий рівень нервово-психічної стійкості, тобто спокійно переносять значні емоційні навантаження, які несе будь-яка надзвичайна ситуація. Під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт в межах надзвичайної ситуації успішні начальники караулу ОРС ЦЗ України не відчують значної тривоги, вміють контролювати свої емоції, є врівноваженими, наполегливими та відповідальними при виконанні своїх обов'язків. Швидко переключаються з вирішення однієї професійної задачі на іншу, мають високий рівень знань у різних побутових сферах.

Успішні начальники караулів ОРС ЦЗ України є авторитетними для своїх підлеглих, впевненими у собі та своїх діях, організованими та систематичними; вміють віддавати чіткі команди та контролювати хід їх виконання.

Середньоуспішні начальники караулів ОРС ЦЗ України характеризуються середнім рівнем готовності до ризику та середньою схильністю ризикувати. Тобто можна сказати, що вони є психологічно готовими до виконання робіт в осередку лиха, але при цьому відчують нервово-психічне напруження, тривогу та хвилювання перед виїздом. Ризикованість для представників цієї групи успішності також чітко регламентована свідомістю особистості. Ризиковані вчинки робляться лише через необхідність, а не з метою отримання «гострих» відчуттів.

Вони мають значні інтелектуальні знання та швидко переключаються з одного виду роботи на інший. Але при виконанні складних завдань вони відчують незначний емоційний дискомфорт, можуть сумніватися у вірності прийнятих рішень та виконання певних робіт, що, у свою чергу, призводить до деякої дезорганізованості у роботі та складнощів у виконанні керівних робіт.

Неуспішні начальники караулів ОРС ЦЗ України характеризуються середнім рівнем готовності до ризику та середньою ризикованістю. Вони відчують дещо вищий рівень емоційного напруження при виїзді за сигналом «Тривога», роблять багато непотрібних рухів, дій, що підтверджує їх нестійкий емоційний стан. З одного боку, вони відчують нервово-психічне напруження, а з іншого, вміють добре контролювати свої емоції.

Ймовірність нервово-психічних зривів у неуспішних начальників караулів ОРС ЦЗ України є дещо вищою, ніж у їх успішних та середньоуспішних колег. Разом з цим вони мають добрі показники інтелектуального рівня та відрізняються високою інтелектуальною лабільністю. Мабуть, це є результатом підвищеної тривожності, що призводить до постійного обміркування та пошуку рішень у ситуації, що склалася. Зазначимо, що за певних рівних умов саме ці начальники караулів ОРС ЦЗ України більш схильні знайти нестандартне рішення для нетипової ситуації; вони є більш винахідливими, ніж їх успішні та середньоуспішні колеги.

Узагальнюючи отримані в ході дослідження дані, відзначимо, що при виконанні типових професійних завдань, які доводиться опрацьовувати начальнику караулу ОРС ЦЗ України, існує певна збалансованість емоційно-вольових, інтелектуальних та управлінських професійно-важливих якостей фахівця.

Якщо згрупувати визначені основні професійно-важливі якості начальника караулу ОРС ЦЗ України, можна виділити так звані стримувані (певна соціальна відчуженість, обережність,сторожкість, скромність, сором'язливість, замкнутість, але, у той же час, – старанність, свідомість та відповідальність, надмірний контроль, недостатня упевненість у собі, схильність до стурбованості, сумніви у своїх професійних досягненнях, нестача енергії) та стенічні (соціабельність, говірливість, саркастичність, нестача самоконтролю, розкутість, імпульсивність, бунтівливість духу, агресивність, сміливість, мужність, ентузіазм) якості.

Парадоксальне об'єднання в одній особистості таких протилежних якостей потребує свого пояснення. Цей набір професійно-важливих якостей значною мірою відображає ту діяльність, яку доводиться здійснювати начальнику караулу ОРС ЦЗ України при виконанні ним професійних завдань за призначенням. Саме у процесі діяльності формується професійний облік особистості начальника караулу ОРС ЦЗ України, його найбільш характерні особистісні та професійні якості.

Отже, звернемося до найбільш значущих характеристик професійної діяльності начальника караулу ОРС ЦЗ України.

Усю професійну діяльність начальника караулу ОРС ЦЗ України можна умовно поділити на два напрями. Перший напрям характеризується очікуванням сигналу на виїзд, що припускає наявність поєднання зниженого рівня активності та оптимального рівня готовності до дій. Цей режим можна назвати режимом тривожного очікування, який є важливою характеристикою професійної діяльності та не може не залишити відбитку на особистісних особливостях фахівця. У даному випадку розвиваються такі якості як відповідальність, стриманість, обережність, схильність до стурбованості, зниження активності, тобто відчувається розвиток стримуваних, контролюючих якостей особистості начальника караулу ОРС ЦЗ України.

За сигналом тривоги перехід до надзвичайної активності у начальника караулу ОРС ЦЗ України відбувається миттєво. Дії за призначенням, пов'язані з гасінням пожеж, мають кардинально інші характеристики, які вимагають від фахівця оперативності, рішучості, мужності, ентузіазму, фізичної активності, тобто стеничних якостей. Без високого рівня зазначених якостей не можлива успішна діяльність з ліквідації пожежі.

З наведених характеристик можна зробити припущення щодо відмінностей професійно успішних начальників караулів ОРС ЦЗ України від професійно неуспішних. Успішність професійної діяльності в даному аспекті визначається тим, що стримуванні якості особистості тримають під контролем прояви імпульсивності. А ось у групі неуспішних начальників караулів ОРС ЦЗ України імпульсивність можна назвати домінуючою якістю. В цьому випадку такі супутні якості як нестача самоконтролю, запальність, нестриманість та агресивність проявляються достатньо виразно та не завжди можуть контролюватись. В умовах гасіння пожежі ці якості певною мірою відповідають тим професійним вимогам, які виникають в екстремальних умовах діяльності. Проте в умовах режиму тривожного очікування, який за часом є достатньо довготривалим, недостатність стримуваних якостей особистості негативно впливає на поведінку та формування професійної успішності. Також додамо, що і в умовах гасіння пожеж відсутність обережності, стриманості та контролю є негативною ознакою.

Особистісні якості, пов'язані з пасивно-очікуючим режимом діяльності, є більш динамічним утворенням, у порівнянні зі стеничними властивостями.

Найбільші зміни в особистості при формуванні професійної придатності пов'язані з набуттям стримуваних, соціально прийнятних якостей особистості.

Стеничні якості є більш стійкими і, з одного боку, більшою мірою генетично обумовленими, а з іншого – визначаються більш ранніми особистісними утвореннями, які відбуваються у двох площинах:

- 1) інтенсивний розвиток в умовах, які сприяють прояву максимальної активності;
- 2) стримуючий вплив в результаті формування якостей самоконтролю особистості.

Саме від того, в якому напрямі буде розвиватись співвідношення зазначених полюсів особистості, залежатиме рівень професійної успішності начальника караулу ОРС ЦЗ України.

Прогнозуючи особливості професіогенезу начальника караулу ОРС ЦЗ України, можна відмітити, що гіпертрофований розвиток хронічної тривожності, у свою чергу, обумовлює афективність, неможливість приймати рішення, «невроз очікування», ускладнює досягнення високого рівня професійної успішності, побічним ефектом якого може стати втрата здоров'я.

З іншого боку, гіпертрофована виразність активності, енергійності, агресивності не дозволяє сформуватись таким якостям як обережність, обачливість, професійна пильність, терпимість, що ще більше ускладнює досягнення високих показників у професійній діяльності.

Саме тому як достатньо високий рівень особистісної тривожності, так і наявність гостро виражених стеничних якостей є протипоказаннями до професійної діяльності начальника караулу.

З метою уточнення наведених характеристик у межах прогнозу розвитку основних професійно-важливих якостей начальників караулів ОРС ЦЗ України, нами було розроблено наступну прогностичну модель професійної успішності начальника караулу ОРС ЦЗ України (1):

$$Y = \text{Constant} + (-0,571)OT + 0,509НПС + 0,361ІЗ + 0,482Ізаг. + e;$$

(1)

де Y – рівень успішності професійної діяльності начальника караулу ОРС ЦЗ України;

Constant = 21,28;

e – помилка прогнозування;

OT – особистісна тривожність;

НПС– нервово-психічна стійкість;

ІЗ– інтегральний показник інтелектуальних здібностей;

Ізаг.– загальний рівень інтернальності.

Для побудови математичної моделі прогнозу професійно-важливих якостей у начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, нами було проведено множинний регресійний аналіз, із залученням успішних начальників караулів ОРС ЦЗ, які відрізняються високим рівнем успішності професійної діяльності.

Додамо, що, окрім прогнозування та оцінки ступеня його вірогідності, множинний регресійний аналіз дозволяє визначити і те, які показники («незалежні змінні») є найбільш важливими для прогнозування, а які змінні можна виключити із прогностичної моделі.

Спираючись на отримані результати (табл. 1), формула 1 набуває такого вигляду:

$$18,77 = 21,28 + (-0,571) \times 27,37 + 0,509 \times 5,91 + 0,361 \times 19,15 + 0,482 \times 6,38 + 0,12$$

(2)

Слід зауважити, що вірогідність помилки при складанні такого прогнозу за представленою формулою складає 0,12%. Отже прогнозування успішності професійної діяльності у потенційних кандидатів на посаду начальників караулів ОРС ЦЗ України за наданою формулою можна вважати цілком достовірним.

Аналізуючи отриману математичну модель та дані, представлені в таблиці 1, можна відмітити, що найбільш значущим при складанні прогнозу успішності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ України стали наступні показники:

1) Особистісна тривожність як центральний компонент емоційно-вольової сфери виступає пусковим механізмом формування психологічної нестійкості фахівця. Як зазначалось вище, тривожність є невід'ємною складовою професійно-важливих якостей фахівця, більшість діяльності якого відбувається в умовах очікування команди «Тривога». Зауважимо, що було б більш бажаним, якби у начальника караулу був дещо підвищеним рівень лише реактивної (або ситуативної) тривожності, а ось рівень особистісної тривожності повинен бути оптимальним.

2) Нервово-психічна стійкість – ще одна професійно-важлива якість, яку впевнено можна назвати ядром структури професійно-важливих якостей начальника караулу ОРС ЦЗ України. Саме ця якість, на наш погляд, обумовлює успішність його професійної діяльності незалежно від провідного завдання, яке виконуватиме фахівець у конкретній ситуації.

Таблиця 1

Вихідні дані процедури лінійної регресії

Coefficients(a)					
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig
	B	Std. Error	Betta		
(Constant)	21,28	12,01	-	2,351	,423
Висока готовність до ризику	,489	,347	,371	,578	,733
Висока схильність до ризику	1,2110E-01	,238	,447	,489	,600
Реактивна тривожність	,259	,423	,561	,418	,365
Особистісна тривожність	-,571	,431	,184	1,707	,285
Нервово-психічна стійкість	,509	,672	,461	1,962	,771
Узагальнення та аналіз інформації	,337	,230	,334	,532	,409
Гнучкість розумових процесів	,421	,213	,189	,699	,496
Просторова уява	3,932E-02	,589	,184	,294	
Емоційна деструкція	2,960E-03	,509	,449	,466	,458
Розподіл та концентрація уваги	-,121	,586	,236	,388	,551
Інтегральний показник інтелектуальних здібностей	,361	,711	,448	1,590	,571
Ізаг.	,482	,541	,194	1,457	,118
Ід	,032	,511	,440	,471	,320
Ін	,372	,022	,340	,509	,372
Іс	,444	,425	,704	,197	,441
Іп	,314	,613	,399	,309	,286
Ім	,571	,541	,661	,444	,223
Ізд	4,160E-01	,388	,104	,772	,614
Уміння вирішувати проблеми	,466	,798	,399	,361	,376
Вплив на оточуючих	3,177E-02	,375	,174	,101	,264
Знання правил організаційної роботи	,348	,932	,707	,394	,471
Організаційні здібності	,481	,245	,488	,288	,411
Уміння працювати із групою	,345	,551	,382	,539	,476

a Dependent Variable: Y- високий рівень успішності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ України

3) Інтегральний показник інтелектуальних здібностей. Рівень інтелекту, здатність до систематизації, узагальнення та аналізу інформації, вміння планувати та прогнозувати – все це є невід’ємною частиною високого рівня виконання фахівцем професійних завдань за призначенням.

Саме інтелектуальні здібності виходять на перший план у ситуаціях гасіння пожеж; саме за допомогою цих здібностей начальник караулу ОРС ЦЗ України здатен успішно впоратись навіть із найбільш складним професійним завданням.

4) Загальний рівень інтернальності. Враховуючи, що начальник караулу ОРС ЦЗ України є в більшості своїй керівником, слід відзначити, що і відповідальність на ньому лежить не тільки за тих людей, яких потрібно рятувати під час пожежі, а і за своїх підлеглих, які виконують його накази та у всьому його наслідують. Приймати відповідальність за все, що робиш, за рішення, які приймаєш, – це досить важлива складова професійної успішності начальників караулів ОРС ЦЗ України.

Висновки. Таким чином, отримані дані дозволяють стверджувати, що найбільш впливовими компонентами, які здебільшого зумовлюють прогностичну цінність визначення успішності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ України, є емоційно-вольовий та інтелектуальний блоки. Представлена прогностична модель є досить достовірною, а отже може бути рекомендована для використання на етапі професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду начальників караулів ОРС ЦЗ України та їх подальшого психологічного супроводу, з метою формування та підтримки необхідного рівня професійно-важливих якостей.

ЛІТЕРАТУРА

Снісаренко А. Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Снісаренко Андрій Григорович. – Х., 2011. – 243 с.

УДК 159.9

Афанасьєва Н.Є., к. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ПСИХОТЕХНОЛОГІЯ КОНСУЛЬТУВАННЯ ПОЖЕЖНИХ-РЯТУВАЛЬНИКІВ

У статті представлений авторський варіант психотехнології психологічного консультування пожежних-рятувальників. Розроблений підхід спирається на досягнення вітчизняних та зарубіжних психологів. При його створенні були враховані психологічні та поведінкові особливості даної категорії клієнтів. Описано алгоритм інтерпретації біографічної історії клієнта, актуалізації та вербалізації його травматичного досвіду.

Ключові слова: психологічне консультування, психотехнологія, пожежні-рятувальники, алгоритм інтерпретації.